

znanka. Pred vojno so Slovenci bili (to je spričo razvoja naravno) večinoma ‚Samoslovinci‘, tako v celoti svojega mišljenja in svojega dela.“

Dne 5. marca t. l. pa mi je Ilešič pisal še dodatno pojasnilo: „Kar se tiče ‚ilešičevanja‘ v Slovanu, je bila to moja replika na Izidorja Cankarja ‚Obisk‘ v ‚Domu in Svetu‘, kjer je Ivan Cankar prvi rabil ta izraz. Čitam tam, da smo v Matici odbili Cankarjevo ‚Melito‘ ... Če sem jaz kot recenzent odklonil ‚Melito‘, ne more to pomeniti odioznosti proti Cankarju; odkloniti moremo kaj tudi najboljšemu prijatelju. Poznam svojo dušo in vem, da niti sledu sovražnosti proti Cankarju v njej ni bilo. Opozarjam Te še na Cankarjevo javno predavanje v ljubljanskem Mestnem domu 12. aprila 1913 (natisnjeno v ‚Zarji‘ 1913, št. 557—559 in v Cankarjevem Zborniku 1921, str. 154—163); to predavanje je bilo direktno proti meni obrnjeno.“

Res je Cankar, ko je bil 9. maja 1913 zaslišan pred preiskovalnim sodnikom zaradi tega predavanja, narekoval zapisnikarju: „... Jaz sem nameral v prvi vrsti polemizirati zoper takoiimenovani ‚ilirizem‘ s tem, da sem zahteval, naj si slovenski narod ohrani svojo lastno kulturo brez združenj ... Ker je tendenca ilirizma kulturno in jezikovno združenje vseh Jugoslovanov, sem bil sicer primoran tekom mojega predavanja se mimogrede baviti tudi z vprašanjem, tikajočim se političnega združenja Jugoslovanov. To sem pa storil na ta način, da sem to združenje označil kot utopijo, glede katere teoretično ni izključeno, da se uresniči ...“

V svojem predavanju pa je Cankar povedal svoje stališče proti ‚ilirstvu‘ takole: „Jugoslovanski problem sem smatral za to, kar je: namreč za *izključno političen problem*. Za problem razkosanega plemena, ki se v življenju človeštva ne more uveljaviti, dokler se ne združi v celoto. To je vse! *Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira* ... Toliko bodo priznali tudi gotovo najbolj hripavi Ilirci: ako pride kdaj do političnega združenja jugoslovanskih narodov — in *ne samo moja vroča želja je, temveč tudi moje trdno prepričanje, da do tega združenja res pride* — tedaj se to ne more izvršiti drugače kakor da se *združijo enakovredni in enakopravni narodi* ...“

PUSTOLOVSKA ZGODBA

M I L E N A M O H O R I Č E V A

I

Marij Petrovčič je postopal po pristanu in nestrpno čakal znamenja za ukrcanje.

Štirinajst dni je živel v stalni napetosti. Bližnji trenotki mu bodo prinesli mir. Široko morje je odprto pred njim. Galebi se spreletavajo nad vodo in vse ozračje je nasičeno z vonjem daljine. „Tam onkraj morja je solnčna Kalifornija, Marij, vse sreče te pričakujejo tamkaj, vse lepote, ki si jih more izmisliti tvoja igrava fantazija. Lepe Kreolke

čakajo ... Svoboda, prostrani svet je kakor na dlani pred teboj. Pred vrati v svet stojiš.“

Resnično, bil je poslednji čas, da se je odpravil. Gorelo mu je pod nogami. Bil je član podzemne organizacije. Večkrat so ga sledili, a Marij, najspretnejši med spretnimi, doslej ni bil prijemljiv.

Zapletal se je časih v zelo kočljive stvari, marsikomu bi se naježili lasje. Mariju je bilo vse le preskušnja za živce, bilo mu je igranje z ognjem, izzivanje usode. Sladostrastje nevarnosti je bilo zanj eden najpopolnejših užitkov. — Stojiš in čakaš. Veš, prihodnji trenotek te lahko pogubi. Ne umakneš se. Izzivaš, stojiš na mestu in pogledaš vsakomur nesramno v oči; pobesi jih, še preden te je osumil. Prešerno zmagoslavje te obide, ko je vse minilo, zaničevanje do vseh bojazljivcev, ki se vsak trenotek tresejo za svoje dragoceno življenje, ki trepečejo, če le zaslu-tijo, da bodo imeli opraviti z elementi. — Petrovčič je sicer opravljal zmerom najtežja dela, za katere so imeli drugi preslabotne živce. Toda njegovo početje ni bilo toliko plod fanatičnega prepričanja, ne pripravljenosti, da bi umrl za stvar, kakor izraz bizarnega duha in prevelike življenjske sile, ki je vrela in kipela v njem. Zavedal se je tega in se ni nikoli povzdigoval. Prav natanko se je poznal in je vedel, da se lahko loti najkočljivejše stvari, ker mu je bilo v bistvu vseeno, kako se konča. Še nikoli v življenju ni pomislil: kaj bo z menoj prihodnji trenotek?

Po vsej svoji duševnosti je bil podoben krtu, ki riže pod zemljo in si gradi rove skozi temo. Nihče ne vé zanj in bi ne vedel, če bi tu in tam po polju ne bilo krtin. Tako se je zgodilo, da se je tudi v njegovo krtino zaletela neprijazna noga in razkrila njegovo smer.

II

Segel je v žep in je potresel po obrežju polno pest krušnih drobtin.

Galebi, prijatelji, povejte, kaj kani morje te dneve? Kaj si šepčejo valovi, ki so pripluli od daljnih obal? Ali me sprejmejo med se in mi razodenejo bajko o materi vsega živega?

Navduševala ga je misel, da bo doživel vihar na visokem oceanu, da bo videl morske pošasti. Teda j so dali na ladji znamenje.

Ta trenotek je usoden, si je mislil Marij. Pokazal je vozovnico za prvi razred, bil je elegantno opravljen in prvi oficir mu je samo salutiral. Steward je ukazal pobrati njegovo prtljago in ga odvedel h kabini.

Petrovčič si je umil roke in se razgledal po kabini. Njegovo pozornost je zbudil bel listek pri vratih:

„Parobrodna družba ne prevzema odgovornosti za točen prevoz potnikov spričo vremenskih katastrof niti ne odgovornosti z ozirom na roparske napade ali štrajke.“

Petrovčičeva fantazija je jela delovati.

Sijajno! Vremenske katastrofe, viharji! Ali celó roparski napad na visokem morju! Ali štrajk!

Živo si je vse to predstavljal; iz njegovih sanjarij ga je prebudil zvonec na koridorju, ki je klical k večerji. Marij je bil svež in čil, kakor ne bi bil imel za seboj štirinajst razburljivih dni.

Bili so že ob koncu zaliva, pravkar so pluli mimo poslednje luke, ki je vsa žarela v lučih. Nebo je bilo jasno, zvezde so jim svetile na pot, morje je bilo črno. Pozno v noč je ostal Marij na palubi in je brez misli gledal zdaj v nebo zdaj v valove, ki jih je z veliko brzino rezala „Amerika“. Vsenaokoli samo morje; obale so bile že bogve kje.

Preden je legel, je še enkrat preživel vsa majhna, skrita razburjenja poslednjih štirinajstih dni, vse do trenutka, ko je bil zapel zvonec in so dvignili most.

III

Pri zajtrku si je ogledoval goste. Sami odlični potniki. „Amerika“ je bila izrazito potniški parnik in je imela le dva razreda. Vse je bilo sijajno, elegantno, prijetno razkošje je godilo človeku.

Ko je odhajal iz obednice, se je ustavil na koridorju, kjer so bila zapisana imena vseh potnikov. Bilo jih je dva in štirideset. Med njimi:

Konzul Cecil, Velika Britanija.

Dr. Lydia Čapek, ČSR.

Dr. Herder, Nemčija.

Veleindustrijalec Smith, USA.

In tako dalje. Francozi, Angleži, Američani, Italijani, en Belgijec, dva Norvežana, zdravnica iz Letonske... Povrhu sta potovala iz evropskega zoološkega vrta še dva medveda v Ameriko.

Petrovčiču je mir dobro del, toda njegovi možgani so začeli že ustvarjati vse mogoče privide. Šel je na krov. Tam je igral konzul Cecil hockey z doktorjem Herderjem in s Smithom, češkoslovaška Lydia se je izprehajala po palubi in Petrovčič se je dolgočasil. Jezil se je na postopaškega konzula in njegove pajdaše, jezil se je na to presneto Lydio, ki je gledala tako učeno v svet, da ga je skoraj mrazilo. Dolgočasno.

Kakor nalašč je svetilo nad morjem najkrasnejše jutro in ni bilo drugega videti, kakor daleč na obzorju dotik morja in neba. Sem in tja se je prikazala samotna ladja. Če se je dovolj približala, so se pozdravili. Sirena je zaukala čez gladino in spet so šumeli le valovi, ki so se penili ob ladji. Petrovčič je vsem ljudem obrnil hrbet in se oziral na morje, vse dotlej, dokler ga ni poklical zvonec h kosilu.

Med obedom se je domislil, da bi ne bilo napačno, če bi pogledal ladji v drobovje. Vsi se izprehajajo po kabinah, po dvoranih, po hodnikih in po palubi, srca te ladje pa menda nihče ne pozna. Še kapitan ga malo pozna. Zgoraj miga s sivo brado, stari morski volk, in njegova jadra so že preživela stvar. Zdaj so le še okrasek, ornament na ladji, takole iz hvaležnosti do starega očeta Kolumba. Kam neki bi Kolumb prišel, če bi bil imel takole ladjo? Vsaj do Indije.

Kaj vse se je zgodilo odtlej — bore pet sto let je minilo!

Pustolovec je prav zanesljivo najnaprednejši element v človeški družbi. Kdo bi bil sploh jadral, če ne bi bilo v človeku vsaj malo pustolovca? Kdo bi se danes dvigal v zračne višave, če bi ga ne gnalo tisto nedopovedljivo hotenje? — Mraz je izpreletel Marija Petrovčiča in hkratu ponos, da se je človekov pogum vendarle dvignil od tistih časov, da se je predal novemu elementu, ki je še bolj tajinstven, še mnogo neprodirnejši. Dvignil se je od zemlje, v prostor, ki mu ni konca, milijoni milj se razprostirajo naokoli, vse do meglá, kjer se porajajo novi svetovi. — Vse to je prav za prav nepojmljivo, človekovo spoznanje ne more obseči razdalj milijonov in milijonov kilometrov v svetovju, vse so samo predrzne sanje njegove fantazije, vse so samo sanje njegovega neutешenega duha. Kje je meja med sanjami in resnico?

Otresel se je svojih premišljanj in se preselil v inženjerjevo kajuto. Prosil ga je, da bi ga popeljal med stroje. Inženjer je bil človek, ki je bil vaje dela in ni poznal ceremonioznosti, ki je obdajala kapitana in njegove častnike. Bil je tenak in gibčen, kaj bi naj tudi počel med stroji z obilnim kapitanovim životom?

Spuščala sta se po zavitih železnih lestvah. Prišla sta do strojev. Olje je pršlo od jeklenih sklepov, drugače pa je bilo vse čisto in snažno. Tu je hodil strojnik sem in tja in mazal stroje. Tam je stal spet nekdo in nekaj vrtal. Vroče je bilo in pot jima je curljal po golih plečih. Ozka vrata so vodila dalje, na obe strani. Na desni so bili spravljene nadomestni deli, orodje, tam je bila tudi črpalka za vodo, ki je neumorno črpala. Še ožji je bil prehod mimo kotlov do peči, h kurjačema; metala sta premog v tri požrešna žrela. Bila sta gola do pasu in vendar je z obeh lilo.

Petrovčiču je vročina osušila usta in čelo se mu je zdajci orosilo. — Inženjer je stopal pred njim. Marij se je ustavil, pomahnil kurjačema z roko v pozdrav in čudna misel ga je obsedla.

Še zvečer mu ni dala miru. Predstavljal si je konzula Cecila in doktorja Herderja pri kotlu, veleindustrijalca Smitha pri strojih in vse druge na mestu mornarjev. Mornarji bi igrali hockey, bi spali v kabinah in ne več v utah na koncu ladje. Imenitna reč bi bil takšen majhen štrajk. —

IV

Mariju Petrovčiču ni dalo miru. Ko je vse globoko spalo, je ogrnil plašč in šel na palubo. Zazdelo se mu je, da sliši glasove. Pogledal je natanko in je na drugem koncu ladje opazil mornarje. Pogovarjali so se. Tudi oba kurjača, ki ju je bil Marij videl pri kotlih, sta bila med njimi. Še zdaj sta se hladila. Njegov pozdrav mu je bil prinesel zaupanje mornarjev. Ko je sedel k njim, so kar naprej godrnjali.

„Spet smo jedli ostanke.“

Mornar Charles je zaškrtal z zobmi. Marij pa je bil že v elementu.

„Zelo bi mi bilo všeč,“ je dejal, „če bi konzul Cecil metal na ogenj in če bi veleindustrijalec Smith pomival posodo. Sploh pa ne vem, zakaj bi si ne privoščili malo zabave. Koliko hrane imate?“

„Za dva meseca bo dovolj —“

„Kurjave?“

„Tudi —“

„Nadomestnih delov?“

„Dovolj!“

„Kar začnimo!“

„Izpremenimo smer. Namestu do New Yorka, zavijmo proti južni Ameriki.“

Ustanovili so odbor za vodstvo štrajka. Marija so poslali na oddajno postajo. Vrgli so konzula Cecila iz postelje in kar v spodnjih hlačah je moral iti h kotlom. Obkolili so vse potnike. Tretjina je bila takoj navdušena in se je pridružila, druge so prisilili k pokorščini. Zaprli so kapitana in dva častnika. Šli so k inženjerju.

„Kaj je novega, fantje?“

„Štrajk —“

Inženjer se je namuznil.

„No, pa malo štrajkajmo!“

Mirno je ostal pri svojih strojih.

Gospodična Lydia jim je dala svojo rdečo bluzo za zastavo.

Ko se je eden izmed potnikov z orožjem v roki ustavljal, so ga vrgli čez ograjo. Nekdo je hotel k oddajni postaji, toda tam so ga zadržale krepke roke Marija Petrovčiča.

Pohlevni mornarji so se čez noč prelevili v gospodarje in marsikdo, ki je bil včeraj še gospod, se je tresel za življenje. Bili so kakor morje. Vse dni je bilo prijazno. Z valovi so se poigravali solnčni žarki. Toda čez noč se zbudi iz svojega mirnega sna in zavladajo mu demonične sile, ki so doma na njegovem dnu.

Vse se je moralo vdati. Mornarji so uvedli novo delitev dela. Kdor se ni pokoril, je zletel čez ograjo.

Morje je bilo mirno.

V

Tako je križarila „Amerika“ že mesec dni pod rdečo zastavo. Marij Petrovčič je sedel v oddajni postaji in od srca mu je bilo žal, da ne bi svet ničesar izvedel o dogodkih na „Ameriki“. Potrudil se je, napel je vse svoje moči in poslal v svet nekaj zanimivih poročil.

Parobrodne družbe je izpreletelo. Vsem podjetnikom so se naježili lasje. Adijo potniki in z njimi dobički! V takih časih ne pojde zlepa kdo na morje. V vseh lukah so pomnožili vojaštvo.

Marij je pridno sedel pred aparatom in lovil glasove iz vsega sveta. Imenitna iznajdba, kakor bi sanjal. Ves svet slišiš, če sediš v tej luknji.

Kaj pa je to? Čuj, čuj! Prav v naši bližini. Štrajk na odprtem morju!

Marij si je pomencal roke. Imenitna reč; zdaj imamo sosedā.

Ni sedel dolgo in spet je prisluhnul.

V lukah severnoameriškega otočja so izbruhnili simpatijski štrajki.

Glej, glej, kako je vse pripravljeno! Samo malo je treba zakuriti, pa bo zgorel ves svet.

Brž je sklical odbor. Nato je po odborovem naročilu tekkel k inženjerju in mu predlagal, naj pristanejo v eni izmed teh luk severne Amerike. Dobili bodo spet hrane, kuriva in se odpočili.

In „Amerika“ je tako po dolgem času prispela v luk. Sprejeli so jo zmagošlavno in veselo vsi pristaniški delavci, mornarji in celó del vojaštva. Vse bližnje luke so pozdravljale.

Glas je šel po deželi. Osrednja vlada je poslala močno brodovje. Blokirali so luk. Uporniki so se hrabro branili. Tedaj je poslala vlada na pomoč še zračno brodovje. „Amerika“ je bila ranjena in se je začela potapljati. Zavzeli so luk in polovili vse upornike. Komaj so še rešili potnike. Konzul Cecil je suh in zgaran prilezel na dan. A črhnil ni niti besedice, ki bi koga obremenjevala. Tem več so povedali drugi.

VI

Zunaj na koridorju je zapel zvonec, ki je vabil k zajtrku. Marij Petrovčič je skočil s postelje in si dolgo mel oči. Oziral se je in čudil. Vraga, ali je vse le sanjal? Ko je prišel v obednico, so mu povedali, da je bil ponoči vihar.

Pluli so proti luki. Tam je bil Long Island in že jih je pozdravljajl kip Svobode.